

СЕКЦІЯ 5 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 330.341

Гальцова О.Л.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії, національної
та міжнародної економіки
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя*

Бріцина Ю.В.

*аспірант,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя*

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

TRENDS OF SECONDARY AND VOCATIONAL EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано розвиток професійно-технічної освіти України, досліджено проблеми розвитку професійно-технічної освіти, висвітлені напрями розвитку професійно-технічної освіти, з'ясовані головні завдання для подальшого розвитку професійно-технічної освіти.

Ключові слова: система професійно-технічної освіти, професійно-технічні заклади, ринок праці, програма професійної підготовки.

АННОТАЦІЯ

В статье проанализировано развитие профессионально-технического образования Украины, исследованы проблемы развития профессионально-технического образования, освещены направления развития профессионально-технического образования, выяснены главные задачи для дальнейшего развития профессионально-технического образования.

Ключевые слова: система профессионально-технического образования, профессионально-технические заведения, рынок труда, программа профессиональной подготовки.

ANNOTATION

Author of article reviewed the development of vocational education in Ukraine, the problems of the development of vocational education, highlighted directions of vocational education development, and clarified the main tasks for the further development of vocational education.

Keywords: system of vocational education, vocational institutions, labor market training program.

Постановка проблеми. Будівництво незалежної держави в умовах національно-культурного відродження – це потреба в конкурентоспроможних спеціалістах з високим рівнем загальної і професійної культури, які спроможні будуть розв'язувати нові економічні й соціально-культурні проблеми. Все це зумовлює необхідність реформування професійно-технічної освіти, приведення її у відповідність із сучасними умовами і потребами.

Сучасні соціально-політичні умови в Україні характеризуються виникненням незвичних соціальних явищ, а саме: конкуренція, безробіття, приватна власність тощо. Спроби реформування профтехосвіти в умовах адміністративно-командної системи управління, централізації її планування призвели до перекосів у професійно-кваліфікаційній структурі підготовки робітничих кадрів, мережі навчальних закладів.

Метою статті є виявлення особливостей розвитку професійно-технічної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До основних використаних

джерел належать нормативно-правові документи, в яких визначенні основні напрями та шляхи реформування професійно-технічної освіти. Поряд з державними документами, у процесі дослідження вивчались праці, в яких розроблено основи теорії управління освітою В. Андрущенко, Л. Мармази, Л. Карамушки, Н. Ничкало, Ю. Пачковського та інших.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка чітко визначає орієнтири професійної освіти, мета всіх суб'єктів освітнього процесу полягає в необхідності врахування сучасних соціально-економічних реалій ринку праці і трансформування їх у конкретні програми професійної підготовки фахівців [1, с. 3]. У Концепції розвитку професійно-технічної освіти в Україні зазначено: «Зростає потреба наукового, науково-методичного, нормативно-правового супроводу функціонування системи професійно-технічної освіти, врахування міжнародного досвіду з метою модернізації підготовки кваліфікованих робітників для різних галузей промислового, сільськогосподарського виробництва, будівництва і сфери послуг» [2, с. 6].

Розвиток професійно-технічної освіти в Україні залежить від багатьох чинників, зокрема:

- реальної державної політики;
- врахування світових тенденцій у науково-технічному поступі різних галузей виробництва;
- наукового обґрунтування змісту професійної освіти;
- підготовки нової генерації педагогів професійної освіти;
- участі роботодавців у підготовці сучасного виробничого персоналу і створенні необхідної матеріально-технічної бази;
- розвитку соціального партнерства і його законодавче закріплення;
- видання підручників нового покоління;
- забезпечення високоефективної управлінської діяльності на всіх рівнях.

Важливими чинниками розвитку професійної підготовки кадрів є: прогнозування на основі моніторингу ринку праці, рівний доступ до здобуття професій різними категоріями населення,

об'єднання зусиль для розвитку соціального партнерства, законодавче забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців.

На сьогоднішній день професійно-технічна освіта (надалі ПТО) в Україні представлена професійно-технічними закладами. Основним пріоритетом таких закладів є забезпечення підготовки кваліфікованих робітників у різних сферах. Завдяки широкому вибору пропозицій кожен має змогу обрати спеціальність, яка повністю відповідає його здібностям та інтересам і допоможе в подальшому влаштуватися на цікаву роботу.

Серед гострих проблем ПТО в Україні можна виділити: економічна й політична нестабільність, змінні напрями розвитку, потреба модернізації професійно-кваліфікаційної структури підготовки робочих кадрів, незбалансованість потреб особистості й суспільства в професійних освітніх послугах, недостатнє бюджетне фінансування [3].

Соціально-політичні та економічні перетворення в нашій країні корінним чином змінили парадигму розвитку професійно-технічної освіти, оскільки система професійно-технічної освіти в цілому нерозривно пов'язана з тією соціально-економічною формацією, в рамках якої вона сформувалася й існує. Протягом свого існування система професійно-технічної освіти розглядалася для реалізації однієї єдиної функції – забезпечення потреб галузей економіки в робочих кадрах. В руслі Національної доктрини освіти її головним завданням є реалізація конституційного права і рівних можливостей громадян на здобуття безкоштовної освіти високої якості для досягнення таких цілей: задоволення потреб у висококваліфікованих професійних освітніх послугах для підвищення конкурентоспроможності випускників на ринку праці; поліпшення умов для якісного навчання, отримання практичних вмінь, розвиток творчих і професійних здібностей з одночасним підвищенням освітнього рівня; включення молоді в повноцінну виробничу працю і формування в неї високої моральності і пошани до закону тощо; задоволення потреб суспільства

у відтворенні кваліфікованих трудових ресурсів для всіх галузей економіки [4, с. 4].

Професійно-технічній освіті в сучасних соціально-економічних умовах належить одне з провідних місць у забезпеченні суспільства кадрами і задоволенні освітніх потреб особистості. З іншого боку, професійно-технічні навчальні заклади (ПТНЗ) через зміни у політичному й економічному просторі, різкий спад виробництва і банкрутства більшості підприємств змушені у конкурентному середовищі шукати шляхи для стабільного функціонування відповідно до сучасних вимог.

Аналіз діяльності професійно-технічних навчальних закладів (табл. 1) свідчить про те, що держава в сучасних умовах не в змозі у повному обсязі забезпечити фінансові потреби освітян в

організації ефективного професійного навчання учнів.

Будь-яка економічна діяльність вимагає своєї конкретної реалізації в суспільному просторі відносин. Необхідним засобом її вирішення виступає організація, яка забезпечує промислове виробництво товарів, надання послуг, визначає розподіл обов'язків і функцій учасників трудового процесу, ієрархічну структуру професійних відносин, формування стратегічної мети діяльності, зв'язок із зовнішнім середовищем [6, с. 183].

Протягом 210-2015 років випуск кваліфікованих робітників професійно-технічними навчальними закладами скоротився з 237003 ос. до 164593 ос. Одночасно залишаються неврегульованими попит і пропозиція робочої сили. Так, на 10 вільних робочих місць у 2013 році претендувало 48 зареєстровано-

Таблиця 1

Професійно-технічні навчальні заклади міністерства освіти і науки України та інших органів виконавчої влади на кінець 2015 року за типами, підпорядкуванням та атестаційними рівнями, од. [5]

Типи професійно-технічних навчальних закладів	Усього	У тому числі			
		за підпорядкуванням		за атестаційними рівнями ¹	
		МОН України	інші органи виконавчої влади	II	III
Усього	798	794	4	556	242
Вищі професійні училища	160	160	–	–	160
Вищі художні професійно-технічні училища	5	5	–	–	5
Вищі комерційні професійні училища	1	1	–	–	1
Центри професійно-технічної освіти	67	67	–	8	59
Професійно-технічні училища	91	87	4	90	1
Професійні ліцеї	370	370	–	370	–
Професійні ліцеї художнього профілю	2	2	–	2	–
Художні професійно-технічні училища	1	1	–	1	–
Коледжі	3	3	–	1	2
Професійні училища соціальної реабілітації	7	7	–	7	–
ПТНЗ, що є структурними підрозділами ВНЗ	26	26	–	12	14
Навчальні центри при установах виконання покарань	65	65	–	65	–

¹ Згідно з Положенням про ступеневу професійно-технічну освіту, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 1999 року № 956.

них безробітних. Також існує проблема закріплення працевлаштованих випускників на першому робочому місці: через півроку після працевлаштування за направленням кількість працевлаштованих випускників зменшується аж до 62% (табл. 2) [7].

Правові, організаційні, економічні та соціальні засади ПТО регулюються законами України від 23.05.1991 № 1060 «Про освіту», від 10.02.1998 № 103 «Про професійно-технічну освіту». Відповідно до статей 3 і 5 Закону про ПТО професійно-технічна освіта здобувається у державних і комунальних ПТНЗ безоплатно, за рахунок держави, а у державних та комунальних акредитованих вищих професійно-технічних навчальних училищах та центрах професійної освіти – у межах державного замовлення безоплатно, на конкурсній основі [8].

На підготовку робітничих кадрів за державним замовленням спрямовуються значні обсяги бюджетних коштів. Наприклад, у 2014 році видатки місцевих бюджетів за цим напрямом становили 4,2 млрд. грн., у тому числі і за рахунок коштів дотації вирівнювання з державного бюджету. У 2015 року змі-

нами, внесеними у грудні 2014 року до Бюджетного кодексу України, джерелом здійснення зазначених видатків визначено субвенцію на підготовку робітничих кадрів. Планові обсяги Субвенції на 2015 рік становили 6 млрд. грн. [9].

Наприклад, відповідно до середньострокового прогнозу, потреба в робітничих кадрах у 2014 році у сфері «Будівництво» мала становити близько 1,4 тис. осіб. Водночас державне замовлення на 2014 рік на підготовку робітничих кадрів за напрямом «Будівельні, монтажні і ремонтно-будівельні роботи» лише у ПТНЗ, що фінансуються з місцевих бюджетів, затверджено в кількості 17,0 тис. осіб, що значно більше потреби. Так само на 2015 рік при потребі у цій сфері 3,1 тис. робітників (за середньостроковим прогнозом, складеним у 2014 році) за пропозиціями МОН до державного замовлення на 2015 рік за напрямом «Будівельні, монтажні і ремонтно-будівельні роботи» для зазначених ПТНЗ включено підготовку 19,7 тис. осіб. У галузі «Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво», згідно з прогнозом, потреба в робітничих кадрах у

Таблиця 2

**Підготовка кваліфікованих робітників
у професійно-технічних навчальних закладах**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість закладів на кінець року - усього, од.	940	940	937	933	814	798
у тому числі МОН України	935	935	932	928	809	794
інших міністерств (%)	5	5	5	5	5	4
Кількість учнів, слухачів на кінець року - усього, ос.	416469	394186	405967	375586	315591	304113
у тому числі в закладах МОН України	414406	392228	404097	373856	313966	303115
інших міністерств (%)	2063	1958	1870	1730	1625	998
Прийнято за рік - усього, ос.	271259	231141	231191	215458	178012	176595
у тому числі в заклади МОН України	270129	230200	230227	214730	177262	176169
інших міністерств (%)	1130	941	964	728	750	426
Випущено за рік - усього, ос.	237003	229044	194798	217670	182012	164953
у тому числі закладами МОН України	236115	228119	193865	216881	181267	164526
інших міністерств (%)	888	925	933	789	745	427
Кількість учнів, слухачів у розрахунку на 10000 населення	96	91	94	87	73	71

2014 році мала становити 57,9 тис. осіб, але за пропозиціями МОН до державного замовлення включено підготовку 12,6 тис. робітничих кадрів за напрямками «Сільське господарство», «Переробка сільськогосподарської продукції» та «Лісозаготівельні роботи», що значно менше потреби [10].

Із 144,9 тис. випускників ПТНЗ 2014 року, які навчалися за державним замовленням, станом на 01.09.2014 р. працевлаштувалося 107,2 тис. осіб (74 %) і ще 18,6 тис. осіб (12 %) продовжили навчання або були призвані до лав Збройних сил України. Із 125,9 тис. випускників 2015 року станом на 01.09.2015 р. працевлаштувалося 92,1 тис. осіб (73 %), продовжили навчання або були призвані до Збройних сил України 15,6 тис. (13 %) (табл. 3) [11].

За даними МОН, станом на 01.09.2015 р. в усіх ПТНЗ (у тому числі навчальних центрах, ПТНЗ, що є структурними підрозділами ВНЗ та інших навчальних закладах незалежно від бюджету, з якого вони фінансуються) за державним замовленням здобувало освіту за 415 робітничими професіями 575,2 тис. осіб. При цьому, за даними Державного центру зайнятості, на початок липня 2015 року на ринку праці за цими професіями було зареєстровано 170,9 тис. безробітних (за наявності 18,4

тис. вакансій). Наприклад, за професією «Продавець продовольчих товарів» у ПТНЗ здобували освіту 5,8 тис. осіб. На ринку праці зареєстровано за цією професією 17,7 тис. безробітних, що в 3 рази більше кількості підготовки таких кадрів та майже у 10 разів – кількості вакансій (1,8 тисяча). За професією «Оператор комп'ютерного набору» здобувають освіту 21,2 тис. осіб при 2,8 тис. безробітних і 0,1 тис. вакансій; «Кухар» – 58,5 тис. при 8 тис. безробітних і 0,2 тис. вакансій; «Перукар» – 16,6 тис. осіб при 2 тис. безробітних і 0,2 тис. вакансій [12] тощо.

Така ситуація властива і регіональним ринкам праці областей. Наприклад, у 2015 році 25 ПТНЗ Вінницької області випустили 1120 робітників за професією «Кухар», з яких 88 осіб, що навчалися за державним замовленням (8 % випускників), звернулися до Вінницького обласного центру зайнятості та зареєструвалися як безробітні. У цьому ж році з 559 випускників за професією «Оператор комп'ютерного набору», які готуються у 14 ПТНЗ області, до центру зайнятості звернулося 54 особи (майже 10 % випускників), які навчалися за державним замовленням. При цьому, за даними Вінницького обласного центру зайнятості, станом на 01.01.2015 р. кількість безробітних кухарів на 526 осіб переви-

Таблиця 3

Основні показники діяльності професійно-технічних навчальних закладів України у 2015 році, осіб

Показники	Кількість учнів на кінець року	Прийнято учнів	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників
Усього	304113	176595	164953
у тому числі			
мали повну загальну середню освіту	91153	64624	58644
здобували професію із повною загальною середньою освітою	186191	69950	64336
здобували професію без отримання повної загальної середньої освіти	12746	7722	6802
проходили професійне навчання			
незайняте населення	2332	6249	7299
працівники підприємств	10825	21871	21838
підвищували кваліфікацію			
незайняте населення	132	2574	2594
працівники підприємств	734	3605	3440

щувала кількість наявних вакансій за цією професією, за професією «Оператор комп'ютерного набору» – на 157 осіб [13].

На ринку праці Харківської області, за даними Харківського обласного центру зайнятості, найбільш значний надлишок робочої сили спостерігався, зокрема, серед кухарів (станом на 01.01.2014 було зареєстровано 452 безробітні за наявності 40 вакансій, на 01.01.2015 – 431 при 20 вакансіях) і перукарів (108 безробітних при 19 вакансіях та 122 при 3 вакансіях відповідно). При цьому за професією «Кухар» до 28 ПТНЗ області у 2014 році та 29 у 2015 році (близько 60% від їх загальної кількості) прийнято відповідно 1076 і 1100 учнів, а за професією «Перукар» до 12 ПТНЗ у 2014 році та 14 у 2015 році прийнято відповідно 336 і 326 учнів [14].

Треба також відмітити, що аналізом не встановлено випадків, коли прийом учнів до ПТНЗ не супроводжувався укладанням договорів із замовниками кадрів з неповажних причин. Але наведені вище дані щодо стану працевлаштування випускників ПТНЗ засвідчують недостатню ефективність таких договорів, що, зокрема, є наслідком формального характеру відповідальності замовників за їх невиконання. Наприклад, у Вінницькій області двосторонніми договорами, укладеними Вищим професійно-технічним училищем № 7 з підприємствами – замовниками кадрів у 2014 році, передбачалося працевлаштувати 304 випускники, у 2015 році – 272. Фактично на підприємствах, з якими укладено договори, працевлаштовано відповідно 83 (27,3%) і 77 (28,4%) випускників [15].

Низький рівень закріплення працевлаштованих випускників ПТНЗ на першому робочому місці. Зокрема, у Дніпропетровській області із 466 працевлаштованих випускників 2014 року Дніпропетровського регіонального центру ПТО та Дніпропетровського вищого професійного училища будівництва станом на 01.07.2015 звільнилися і не працювали за отриманою спеціальністю 329 осіб (70,6%), із 444 працевлаштованих випускників 2015 року станом на 01.10.2015 – 276 осіб (62,1%). На підготовку цих робітників, що звільнилися та

не працювали за професією, у 2014 році витрачено 10,6 млн. грн., у 2015 році – 7,1 млн. грн. [16].

За поясненням посадових осіб закладів освіти, низький відсоток закріплення випускників на першому робочому місці обумовлений здебільшого низькою заробітною платою та відсутністю на підприємствах соціального житла. На рівень працевлаштування випускників ПТНЗ також впливає якість їх навчання та підготовки.

У 2013 році більшість роботодавців (74%) оцінили рівень підготовки випускників ПТНЗ як середній, 23% – як високий, 3% – як низький. При цьому 34% з них відзначили, що працевлаштовані ними випускники ПТНЗ потребують суттєвої додаткової підготовки та перепідготовки. Також, у 2014 році 29% учнів ПТНЗ не задоволені власним навчальним закладом. Так, у Дніпропетровському вищому професійному училищі будівництва, яке здійснює навчання за професією «Електрогазозварник», відсутня значна частина обладнання, передбачена ДСПТО за цією професією, затвердженого наказом МОН від 23.08.2006 № 632 [17]. Усі наявні основні обов'язкові засоби навчання в училищі застарілі та повністю зношені. На 80% такі засоби зношені у Дніпропетровському регіональному центрі ПТО.

Висновки. Відносно змісту, структури та матеріально-технічного забезпечення функціонування професійної освіти необхідно: розвивати структуру професійної освіти відповідно до вимог сьогодення, оновлювати зміст професійної освіти у відповідності до останніх досягнень науки і техніки, розвивати міжнародне співробітництво у сфері професійної освіти. Відносно процесу та підготовки кадрів необхідно удосконалити систему науково-методичного та кадрового забезпечення професійної освіти. Також необхідно здійснити перехід до сучасних принципів управління тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мармаза О.І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О.І. Мармаза. – Харків : Основа, 2004. – 240 с.

2. Ничкало Н.Г. Підготовка спеціалістів для виробництва: досвід і перспективи / Н.Г. Ничкало // Педагогічна газета.–2003.–№ 11.–С. 1-3.
3. Ветров О. Особливості розвитку системи професійно-технічної освіти в Україні / Олег Ветров // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.–2015.–Випуск 52.–С. 335.
4. Андрущенко В. Три кроки в майбутнє / В. Андрущенко // Освіта України.–2002.–17 травня (№ 40)–С. 5.
5. Стаття 5. Право на здобуття професійно-технічної освіти–Закон України про професійно-технічну освіту.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://sm.znaimo.com.ua/docs/472/index-615.html?page=2>
6. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : навчальний посібник / Ю.Ф. Пачковський.–Львів : Світ, 2001. 276 с.
7. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
8. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
9. Аудит ефективності використання коштів державного бюджету України на підготовку робітничих кадрів для підприємств Дніпропетровської області (звіт затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 11.02.2009 № 3-5); аудит ефективності використання коштів державного бюджету, виділених на підготовку кадрів у ПТНЗ Вінницької та Кіровоградської областей (звіт затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 03.06.2010 № 11-3); аудит ефективності використання коштів державного бюджету, виділених у 2007-2010 роках навчальним закладам Донецької та Луганської областей на підготовку кадрів гірничих професій для підприємств вугільної промисловості (звіт затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 09.11.2010 № 58/22-7).
10. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
11. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
12. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
13. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
14. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
15. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
16. Звіт про результати аналізу формування та проведення видатків на професійно-технічну освіту за рахунок коштів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам.–[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc>
17. Гордійчук Є.С. Організація професійної підготовки інженерів-електриків у вітчизняних та зарубіжних ВНЗ / Є.С. Гордійчук. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки.–2013.–Вип. 108.1.–Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuP_2013_1_108_46.pdf.